

Алла Доценко

БУДИНОК ПОЛКОВОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст., АБО СТРАСТІ ЗА ЧЕРНІГІВСЬКИМ АРХІВОМ

Дана стаття на основі архівних документів висвітлює історію і стан Будинку полкової канцелярії – пам'ятки цивільної архітектури ХVІІ ст. в першій половині ХХ ст., а саме з 1917 р. по 1953 р., коли архів, що в ньому знаходився протягом півтора століття, був переведений до щойно відновленого Будинку архієпископа – пам'ятки архітектури ХVІІІ ст. На документальних матеріалах прослідковується багатостраждальна доля чернігівських архівів і приміщень архівосховищ, цинічне відношення більшовицької влади до найбільшого нашого національного надбання, втрата величезної кількості архівних матеріалів, боротьба за бодай незначні прийнятні умови їхнього зберігання, воістину громадянський подвиг керівників, наукових і технічних працівників архівів в боротьбі за їхнє збереження.

Ключові слова: *Будинок полкової канцелярії, Будинок архієпископа, архів Губернського правління, архівосховище.*

Архівні документи свідчать, що протягом майже півтора століття (ХІХ–першої половини ХХ ст.), тобто до відновлення Будинку архієпископа після Другої світової війни у 1953 році, у Будинку полкової канцелярії беззмінно знаходився архів. Спочатку він називався просто архів Губернського правління, пізніше був переіменований в І Радянський архів, згодом – архів НКВС. Як і в попередні роки, ця давня споруда – пам'ятка архітектури піддавалася пошкодженням під час природних стихійних лих, згодом ремонтувалася, але незмінно вона використовувалася під архівосховище.

Після жовтневого перевороту 1917 р., коли стала явною загроза пам'яткам культури, радянська влада проголосила збереження культурно-історичних цінностей державною політикою. Перші пам'яткоохоронні заходи були здійснені в Україні у січні 1919 р., коли при Харківському губернському відділі народної освіти було створено дві секції – музейну й охорони пам'яток, а усім повітовим і волосним радам та ревкомам було адресовано звернення, в якому пропонувалося вжити заходів щодо охорони історико-культурних цінностей. Цими заходами була охоплена територія Полтавської, Київської, Чернігівської й Катеринославської губерній. У лютому 1919 р. в Харкові був створений Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКОПМІС) при народному комісаріаті освіти УСРР. Головне зусилля у цей час спрямовувалося на фізичне збереження старожитностей. У губерніях були створені губернські комітети охорони пам'яток мистецтва і старовини, в т. ч. і чернігівський. Комітет ініціював видання декрету про націоналізацію історичних і художніх цінностей, заборону їх знесення чи знищення, ремонтно-реставраційні роботи архітектурних пам'яток, лекції та екскурсії для населення.

Уже 13 червня 1919 р. на засіданні чернігівського губернського комітету по охороні пам'яток мистецтва і старовини було розглянуто питання про виділення коштів на ремонт покрівлі будинку полкової канцелярії, де все ще знаходився архів губернського правління. З протоколу засідання комітету, на якому були присутні всього

© Доценко Алла Володимирівна – заступник генерального директора НАІЗ «Чернігів стародавній».

лише 3 члени комітету: його голова – Ю. С. Виноградський, відомий український юрист і історик, краєзнавець і музейний діяч, а також його члени: Л. Н. Віхман та М. Я. Сахновський, дізнаємося, що третім питанням порядку денного був звіт завідувача І Радянським архівом у будинку Мазепи на Валю про використання виданого йому авансу в розмірі 500 рублів на ремонт покрівлі споруди. Комітет своєю постановою визнав використання цієї суми правильною і затвердив звіт завідувача архівом [1].

У засіданні 27 червня і за участі тих же членів комітету піднімалося питання про розбите скло у вікнах будинку полкової канцелярії і необхідності терміново засклити вікна, а також провести ремонт будівлі. У постанові цього засідання також затверджено використання 1374 руб. на ремонт вікон і 6 руб. на відновлення слухової віконної рами правильними, а також клопотати перед Губнаросвітою про виділення завідувачу І Радянським архівом ще 5 тис. рублів авансу на ремонт споруди [2].

У звітах про діяльність Чернігівського губернського комітету по охороні пам'яток мистецтва і старовини, що надходили в ВУКОПМІС, про ремонт будівлі полкової канцелярії також є відомості, хоча і надто скупі: в звіті за червень 1919 року: по архівній секції – прийнятий у відання Губнаросвіти архів колишнього Дворянського зібрання і проведений ремонт покрівлі в «будинку Мазепи», де розташовується І Радянський архів, а по архітектурній секції – разом з прибувшим з Києва представником ВУКОПМІСу М. В. Макаренком були обстежені церкви: Соборна, Катерининська, П'ятницька, Воскресенська і Воздвиженська, а також обстежений будинок Мазепи на Валю [3]:

«Отчет за первое полугодие 1919 г.

Крупная работа проведена Губнаробразом по проверке существовавших ранее музеев ... и архивов. Главное внимание было уделено I-му Советскому Архиву, для поддержки которого в должном виде произведен необходимый ремонт крыши и окон в доме, где этот архив помещается («Дом Мазепы»).

Кроме того, был принят в ведение Губнаробраза богатый архив б. Дворянского собрания, служивший уже и ранее источником для научных изысканий по истории крепостного права и др. предметам. Этот архив получил название II Советского Архива.

В целях охраны архитектурных памятников Черниговской губернии и для разработки данных об этих памятниках Губнаробразом предпринят ремонт «Дома Мазепы» на Валю, осмотрены черниговские церкви, сделаны фотографические снимки разного рода церквей и зданий, составлен список архитектурных памятников Черниговщины».

А 17 грудня 1923 року вийшла обов'язкова постанова Чернігівського губернського виконкому (№ 213), в якій зазначено, що з метою збереження як археологічних, так і архітектурних пам'яток міста Чернігова губвиконком на основі ст. 676 кодексу законів про народну освіту постановляє [4]:

«§ 2.

Архитектурные памятники не могут быть разбираемы, перестраиваемы, ремонтируемы и вообще каким либо образом нарушаемы в теперешнем состоянии без согласования с Губисполкомом, Губоткомхозом, Губполитпросветом.

Список

архитектурных памятников в г. Чернигове

А. Памятники, которые не подлежат изменениям

ни в каких частях без соглашения Губполитпросвета:

1. Государственная Типография (б. Губернское Правление)

2. Стрoения, связанные с Соборной Колокольней

3. Так называемый «Дом Мазепы»

4. Все здания и стены с башнями Троицкого монастыря

5. Все без исключения здания каменные и деревянные, находящиеся в ограде Елецкого монастыря и самая ограда (кирпичные стены)»...

І далі 28 позицій. А всього 55 пунктів.

Проте, незважаючи на прийняті заходи, численні визначні культурні цінності в період 1917-26 рр. було втрачено.

У квітні 1921 р. ВУКОПМІС було поділено на Головне архівне управління (Голов-архів) та Головне управління у справах музеїв, охорони пам'яток мистецтва, старовини і природи (Головмузей), на яке покладалися функції комітету. На місцях створювалися губернські архівні управління. У травні 1922 р. у Чернігові було створено губернське архівне управління. Архівні матеріали розміщувалися на той час в 6-ти архівосховищах, серед яких був і будинок полкової канцелярії. В списку будинків по кварткому № 31 (а весь житловий і не житловий фонд міста був поділений на кварткоми) проходить і дана споруда. У цьому списку будинок полкової канцелярії, як і в попередні роки, значиться під назвою «будинок Мазепи» за адресою «Міський вал, будинок № 22», і дана йому коротка характеристика: розташовується в ньому архів губернського правління, споруда одноповерхова, стан будівлі міцний [5].

З метою об'єднання всіх архівних багатств Чернігівщини, що знаходилися в різних архівосховищах, губарх організує протягом січня-березня 1923 року Губернський історичний архів. А на підставі рішень I Всеукраїнського з'їзду архівних працівників 1 жовтня 1926 р. та в зв'язку з ліквідацією губернії (середина 1925 р.) на базі Губернського історичного архіву був організований Чернігівський крайовий історичний архів, і йому були передані приміщення для архівосховищ разом з інвентарем [6]:

1. Будинок колишнього дворянського зібрання.
2. Будинок Мазепи на Валу.
3. Будинок архіву колишнього Окружного суду.
4. Будинок архіву духовної консисторії в Єлецькому монастирі.

«АКТ
закріплення за Крайархом будинку Мазепи,
де містяться архівні фонди Крайарху [7]

м. Чернігів

1928 року лютого 15 дня

Чернігівський Міський відділ Комунального Господарства, що коротко зветься Міськкомгосп в особі завідувача його тов. Устинова Леоніда Дмитровича, зав. орендовою частиною тов. Гохмана Іссика Шебаїєлевича з одного боку й повноваженого представника Крайарху т. Трегубова Тимофія Степановича, що орудує на підставі доручення Крайарху для короткості зветься Крайарх з другого боку, в порядку передбаченому постановою ВЦВК з 19-го квітня 1922 р. «Про порядок постачання помешкання і державних, професійних та партійних установ і організацій склали акта про те:

1. Чернігівський міський відділ комунального господарства, як представник Держави закріплює за Крайархом націоналізоване домоволодіння, що міститься в м. Чернігові на вулиці Міський Вал під № 3 кол. Будинок Мазепи в постійне володіння й користування; склад цього такий:

– житловий будинок одноповерховий з підвальним помешканням, площа будинку по зовнішньому обміру 389,25 кв. м, корисна площа 1-го поверху – 196,33 кв. м, корисна площа підвального поверху – 170,67 кв. м. А разом – 367,00 кв. м.

Ця домобудівля закріплюється для користування виключно з метою розміщення в ній матеріалів історичного архіву...»

А інвентар архіву в будинку Мазепи був наступний [8]:

<i>Назва речей</i>	<i>Розмір</i>	<i>Якість</i>	<i>Кількість</i>
Шаф з скляними дверима	великий	звичайна	2
Шаф соснових	середній	-	1
Столів дубових	3½ x 1¼	-	2
Столів соснових	1½ x 4	-	1
Стіл малий сосновий	-	-	1
Стільців м'яких	-	-	4

Але загальний стан архівної справи в цей період був доволі незадовільним: документи розкрадалися, а ті, що зберігалися в наявних архівосховищах, псувалися від вологості, горіли, викрадалися для канцелярських потреб, продавалися на базарах.

Завідувач крайовим архівом неодноразово звертався до Укрцентрархіву за допомогою у збереженні архівних документів [9]:

«Крім будинку бувшого дворянського зібрання всі останні архівосховища залишаються без усякого догляду вартового і тільки одні замки та печатки їх приберігають. В будинку Мазепи два рази уже була спокуса викрасти папери.

Все це ставить в будучім в ризиковите становище безпечність сохраннысті архівів, що примушує поставити до всіх будинків архівосховищ сторожу.

Прохаю даги дозвіл збільшити штат Чернігівського Крайарху 3-ма сторожами для вищезазначених архівосховищ.

Зав. Крайархом (Трегубов)»

І надає короткі дані про споруду [10]:

«Будинок Мазепи на Міському Валу

Садби немає. Будинок цегляний, одноповерховий з підвалом під всім будинком, дах залізний, другий поверх (під залізним дахом) занадто сухий, площа будинку по зовнішньому обміру – 389,25 кв. м. Перший поверх: корисна площа – 196,33 кв. м, не корисна – 1,80 кв. м, всього – 198,13 кв. м.

Підвальний поверх: корисна площа – 170,67 кв.м, не корисна – 7,48 кв. м, а всього – 178,15 кв. м.

Загальна корисна площа – 367 кв. м.; не корисна площа – 9,28 кв. м.

Потрібний ремонт:

1. Зробить водостічних труб до 3-х пог. метр.
2. Підробить стіни в 1 цеглу кв. м. – 1,60
3. Взагалі будинок ремонту не вимагає.

Представник Крайарху   Трегубов
Технік Міськкомгоспу   Соколовський»

1 березня 1932 року в зв'язку з утворенням області, на базі крайового історичного архіву був утворений Чернігівський обласний державний історичний архів. І в зв'язку з цим знову було проведено переоблік усього рухомого майна архіву, включаючи стелажі і картонажне устаткування [11].

«В б. Будинку Мазепи

№	Назва інвентаря	Кількість	Оцінка	Сума
157	Стіл простий	3	7	21
158	Шафа	1	30	30
159	Шафа з скляною дверк.	2	15	30
160	Стул обіт. клеен.	3	1	3
161	Вогнегасник	1	18	18

Стелажі:

В б. будинку Мазепи на міському валу – 1523, 95 м.

Комісія: (підписи)

10/VI – 32 р.»

У січні 1932 р. за згодою ЦАУ УРСР архів був виселений одночасно з двох приміщень: будинок кол. Дворянського зібрання було передано під Дім Червоної Армії, натомість для архіву були виділені зовсім не пристосовані для зберігання архівних матеріалів Здвиженську і Катерининську церкви. І як писав завідувач крайістархівом [12], деяку частину архівних матеріалів, яку за планом 1930-31 рр. перевезено було з

будинку Мазепи, прийшлося знову повернути в будинок Мазепи, «себто одмовитись від попередньої думки зовсім звільнити це вогке приміщення від архівного матеріалу. А адміністрація Будинку Червоної Армії вимагає негайного остаточного звільнення всього приміщення, причому вживаються з її боку такі заходи: забивається хвіртка та ворота, через які службовці та відвідувачі архіву ходять до канцелярії, підібраними ключами одмикаються архівосховища і архівні матеріали в повному безладді без відому директора архіву перекидаються з однієї кімнати до іншої. Відносини загострилися настільки, що справа про незаконні самочинні дії адміністрації Будинку Червоної Армії надсилається до прокурора. Але це не розв'язує справи остаточно, бо незважаючи на мої багаторазові нагадування міськраді, вона одмовляється негайно закінчити обладнання холодної Катерининської церкви та канцелярії».

І все ж навіть приміщень двох церков було недостатньо для великого архівного зібрання. Директор архіву Кобець просить додатково ще приміщення Миколаївської церкви [13]:

«До Міськради

До міської Комунсекції

В жовтні 1931 р. ЦАУ дало згоду на передачу будинку кол. Дворянського зібрання, в якому містяться архівні фонди Облістархіву, під будинок Червоної Армії на умовах, що Міськрада замість цього надасть відповідне приміщення.

Приміщення надані Міськрадою не вмістили всіх архівних фондів і до цього часу значна частина архіваріалів міститься в підвалах та сараях будинку Червоної Армії.

Саме тепер будинку Червоної Армії потрібні ці підвали та сараї і вони свавільно перекидають архівні матеріали з одного до другого приміщення, псують, частково знищують їх, а в останній час викидають справи на двір.

Вважаючи на потребу негайно звільнити все приміщення будинку Червоної Армії, Облістархів просить в терміновому порядку надати нам додатково Миколаївську церкву, куди можна було б перевезти ці архівні матеріали.

Директор

Кобець»

Про стан зберігання нашого національного надбання в цей час і в цих архівосховищах красномовно свідчить надзвичайно цікавий документ. Варто його навести повністю. Це звіт про обстеження двох пам'яток Чернігова Стефаном Таранушенком – видатним українським мистецтвознавцем, істориком архітектури, музейним діячем, знавцем української архітектури [14]:

«Звіт

за переведені з доручення УКООКу досліди в Чернігові

20. IX.-15. X. 1933 р. пам'яток архітектури феодальної

доби — будівлі к. Колегіума та к. ц. Катерини

Чернігів, місто повне видатних архітектурних пам'яток феодальної доби. Частина з них — раннефеодальних часів — досліджено і почасти опубліковано. Пам'ятки ж Гетьманської доби зовсім не досліджені, проте між ними маємо чимало першорядних будов. В плані систематичних дослідів к. Колегіум є дуже характерною і мало поширеного типу будовою. Відомо, що досі будівлі такого типу на Україні не досліджувалися і тому цілком зрозуміло, що досліди цієї саме пам'ятки потрібно поставити на чергу.

Другою, вельми характерною для репрезентативної монументальної архітектури козацької старшини є к. ц. Катерини, одна з видатніших в цілій Гетьманщині. Оскільки на Чернігівщині досі і такого типу будівлі зовсім не вивчалися, то потреба дослідити ц. Катерини є також цілком ясна.

Прибувши до Чернігова ранком 23. IX. 1932 р., того ж дня я з'явився до Завідувача Чернігівського Державного Архіву і умовився з ним, щоби зараз приступити до роботи в ц. Катерини, на що дістав цілковиту згоду.

Перший же огляд церкви дав зрозуміти, що зручний час для обмірів і дослідів, коли вона стояла пустою, загублено і праця в ній тепер, коли вона до п'ят склепінь поспіль вся заставлена стелажми, дуже ускладнилася. Внизу ці стелажі загружено

паперами так, що від одного кута до другого не тільки не можна протягнути рулетки, а навіть голосу не чути, і поміж стелажми ходити лише з лампою — тут цілковита темрява. До побудови стелажів церква всередині чомусь не була зафотографована, а тепер це вже річ неможлива.

Пристосування церкви під архівосховище дуже утруднило і ускладнило обміри не лише стін. Побудова стелажів, що сягали п'ят арок, дуже ускладнила обміри і бань, бо полиці і намости наслано на кількох рівнях, а це викликало необхідність довгих і марудних обчислень, щоб звести всі розміри до одного рівня. Про ц. Катерини, що забудована стелажми й завалена архівними матеріалами, мені до приїзду не було відомо, магнію я мав дуже обмежену кількість, тому з штучним освітленням мав змогу зробити лише 2 світлини. Решти дуже важливих елементів конструктивного порядку через це не маємо.

Взагалі те, що досліди почато після передачі церкви архівом удесятирило роботу. Обміри і накреслювання провадив я за допомогою тех. робітника Ф. Ковальчука.

В к. Колегіумі справа стояла трохи краще. Тут партер і верхній поверх приступні для обмірів, але льох, заарендований якоюсь організацією, загрузено 2300 бочками, що позбавило будь-якої можливості не тільки заміряти чи зафотографувати його, а навіть хоч якось оглянути. Колегіум дуже перебудовано в надземній частині, льох міг би допомогти з'ясувати первісне заложення.

Обидві ці пам'ятки досі не досліджені і в літературі докладних даних про час їх побудування та їх історію не має. Це висувало потребу перевести рекогносціровку в архівних матеріалах. В музеї тих матеріалів було мало — це креслення губерньського архітектора Карташевського 1805 р. Колегіума (план і фасад) та церкви Катерини (теж план і фасад) — що їх зафотографувати багато часу не взяло завдяки допомозі музейних робітників.

З архівом справа стала інакше. За порадою П. К. Федоренка, що знає архівні справи Чернігівського державного архіву, я переглянув книгу з описом справ «Черниговской губернской строительной и дорожной комиссии» і використав 2 справи з 1801 р. з кошторисом на переробку і пристосування «каменного корпуса б. Катедрального монастиря» для генерального суду та повітового скарбу, і кошторис архітектора Карташевського на ремонт ц. Катерини і лист чернігівського архієпископа Михаїла до гражданського губернатора про «успехи в отделеке Екатерининской церкви».

Наслідки нашої трьохтижневої роботи такі:

1. К. Колегіум. Заміряно плани верхнього поверху в партеру всередині будівлі. За даними обмірів побудовано план цих поверхів, проте зовнішній контур на долучених до звіту кресленнях побудовано, виходячи з товщі стін, взятих у вікнах, а не на підставі докладних обмірів фасадів. Зафотографовано всі фасади, ряд внутрішніх оглядів обох поверхів і одна деталь — рештки з замку к. Колегіумської церкви, що тепер залишився на горіщі. На підставі архівних даних зібрано матеріал, що характеризує ремонт Колегіума на початку XIX ст.

2. Ц. Катерини. Заміряно всередині план на рівні підлоги, план на рівні п'ят підпружних арок, план горіща, план бань. Зафотографовано фасади з деталями, ряд внутрішніх виглядів. Архіви і матеріали поч. XIX ст. дозволяють з'ясувати вигляд будівлі у XVIII ст.

Отже, досліди закінченими не можна вважати. В Колегіумі необхідно заміряти льох і горіще та фасади. Зафотографувати льох, з'ясувати історію будівлі.

В Катерининській церкві потрібні обміри фасадів, дослідити, зокрема, західний фасад, щоб з'ясувати його первісний вигляд.

Закінчуючи свій короткий звіт, вважаю за приємний обов'язок згадати за підтримку в роботі від місцевих наукових робітників та адміністрації Архіву, музею та заповідника. Наслідки, що їх маємо, досягнуто лише завдяки їх допомозі. Особливо уважне ставлення і незмінну підтримку виявляли вчений охоронець Чернігівського Державного заповідника І. В. Строкун, науковий співробітник Державного архіву П. К. Федоренко та наукові співробітники музею, зокрема, С. П. Баран-Бутович. Нехай мені буде дозволено скласти їм тут мою сердечну подяку.

Таранушенко».

У 1935 р. знову піднімається питання становища архівних фондів, зокрема, в будинку полкової канцелярії, бо, як видно з даного документа, підвали цієї історичної будівлі було здано в оренду пюре-пастильному заводу [15]:

«Виписка
з протокола № 53 засідання Президії Чернігівської
М/Ради 8. XII. – 35 р.

Слухали:

1. Про приміщення, що його займає Облархів в будинку «Мазепи» та незаконну передачу Держзаповідником цього приміщення в оренду Пюре-Пастильному заводу.

Постановили:

1. Беручи на увагу, що в будинку «Мазепи» з давнього часу містився і міститься архівний матеріал, і що це приміщення з 1923 р. закріплено за архівом, визнати право на користування цим приміщенням за чинним законодавством за Облархівом.

2. Зважаючи на те, що приміщення перебуває в користуванні Облархіву, витрати на утримання його, ремонт, тощо покласти на Облархів.

3. Директорові Держзаповідника, на якого покладено догляд за пам'ятками старовини, здійснювати цей догляд відповідно чинного законодавства, пред'являючи ці вимоги до Облархіву.

4. Прийняти до відому заяву представника Пюре-Пастильного заводу т. Криницького про те, що підвальне приміщення, яке займає завод під свої полуфабрикати, їм буде звільнено з 1. III. 1936 р. та надалі заборонити здавати Пюре-Пастильному заводу це приміщення.

5. Право за умовою, що її складено Держзаповідником на передачу в тимчасову оренду під sklep Пюре-Пастильному заводу визнати за Облархівом оскільки цей будинок закріплено за архівом.

Згідно: зав. тех. Бюро М/Ради (Пономар)».

«13. XII. 1935 р.
№ 606

До Пюре-Пастильного
заводу

Чернігівський Облістархів повідомляє, що згідно постанови Міськради від 7. XII. 1935 року будинок «Мазепи», а також його підвал з'являються в безпосередньому розпорядженні Облістархіву, а тому прохаємо прислати представника від П.П. заводу для оформлення договору на користування підвалом для переховування ваших продуктів в підвалі будинку «Мазепи».

Директор Облістархіву
Секретар».

Договір було перезаключено, і підвальні приміщення будинку полкової канцелярії і надалі використовувалися як складські приміщення.

5 червня 1938 року за № 12/Л ЦАУ СРСР видає директиву про передачу архівних установ до системи Народного Комісаріату Внутрішніх справ. У зв'язку з цим Центральне Архівне Управління пропонує всім архівам негайно приступити до складання звітів про роботу історичних архівів, висвітливши їхній стан і роботу за останні 2-3 роки.

28 червня 1938 р. за № 143 в Чернігівське обласне архівне управління було надіслано звіт Чернігівського обласного історичного архіву за 1936-38 рр. за підписом директора облістархіву Варвари Олексіївни Вострикової. У цьому звіті вона у розділі «Состояние архивных материалов» детально описує жахливий стан чернігівських архівосховищ на той час. Кожному досліднику варто уважно прочитати цей документ [16]:

«До 1932 г. Черниговский областной исторический архив почти полностью был упорядочен и находился в зданиях, ныне занятых Домом Красной Армии (по ул. К. Маркса) и Штабом Корпуса (ул. Свердлова).

С разрешения ЦАУ УССР в конце 1932 и начале 1933 г. архив был переселен, вернее выброшен на улицу, причем одновременно из 2-х помещений. Взамен этих

2-х помещений Облстарх получил не оборудованные здания б. Воздвиженской и Екатерининской церквей. Хотя Горсовет и обязал оборудовать эти помещения хотя бы стеллажами, но это обещание так и осталось пустой фразой. Облстарх вынужден был перевозить архивные материалы в не оборудованные помещения и складывать их в штабеля, так как «эвакуация» из ранее занимаемых помещений требовала быстроты потому, что материалы выбрасывали на улицу. Это дикое уничтожение никого не беспокоило, напротив, администрация Дома Красной Армии продолжала свою вредительскую работу с каким-то остервенением. Заняв одну из комнат, начала выбрасывать архивные материалы из комнат в комнату, а затем в подвалы, сараи и просто на улицу. Материалы гибли от сырости, расхищались, в том числе и красноармейцами, которые сжигали их в грубах. Были случаи, когда за одну ночь, несмотря на замки и печати, материалы исчезали целыми возами... 20 марта 1933 г. красноармейцы разобрали один из сараев, где лежали архивные материалы в количестве 20 000 вязок, оставив под открытым небом. Перевозка материалов проходила в чрезвычайно неблагоприятных условиях: дождь, непроходимая грязь, как во дворе Дома Красной Армии, так и во дворах архивохранилищ, большие затруднения с транспортом, который был мобилизован на перевозку лесоматериалов в связи с наводнением. Вывезенные из сараев Дома Красной Армии архивные материалы были сложены в штабеля в 2-х сараях архивохранилища с земляными полами под дырявой крышей. Свыше года архивные материалы находились на сырой земле в сараях с негодной крышей. Естественно, что большинство их совсем сгнило или частично. Не лучше обстояло дело и в архивохранилищах, где архивные материалы тоже подвергались порче. Так, например, в архивохранилище б. Консistorия, археологический материал, сложенный в штабеля, на 10 см находился прямо в воде, проникающей сюда со двора.

В течении этих лет штабеля постепенно разрушались, при чем большинство архивных материалов уже сгнившие, сырые, зараженные грибок, снова размещались в сырых, темных, холодных, зараженных грибок помещениях (как б. Екатерининская церковь). Эти материалы, безусловно, обречены на окончательную гибель, заражая при этом соприкасающиеся архивные материалы. К числу этих поврежденных материалов относятся материалы XVIII и XIX в. Их следовало бы изолировать в отдельное помещение, но из-за отсутствия свободной площади этого сделать невозможно. Поэтому после просушки приходилось укладывать их на те же стеллажи, на старые места...

Облстарх занимает 6 помещений, из которых 3 бывшие церкви. Все здания требуют капитального ремонта, как внутреннего, так и внешнего. Особенно угрожающее положение создается в помещении б. Екатерининской церкви, где пол окончательно уничтожен домовым грибок. Вполне естественно, что установленное стеллажное оборудование, состоящее из 5 этажей, тоже заражено грибок, сильно деформировалось и угрожает обвалом всей этой 5-этажной системы. Кроме того, при снятии крестов была нарушена система центрального купола, вследствие чего оттуда падают камни. Это здание очень сырое, темное, холодное и заражено грибок. Уже сейчас около 30% материалов здесь погнило, т. е. по существу, погибло. Крыша совершенно негодная. Производить работы в этом помещении совершенно невозможно не только зимой, но и летом, т. к. оно сырое, холодное, темное и к тому же болеют сотрудники.

Архивохранилище б. Дом Мазепы (на городском валу). Требуется капитального ремонта: перестилки пола второго этажа, перестройки стеллажей, оборудования рабочей комнаты, внутренней и внешней штукатурки и побелки, починки и покраски крыши, проводки электроосвещения.

Архивохранилище б. Воздвиженская церковь (на Пролетарской улице). Требуется также ремонта крыши, оборудования рабочей комнаты, проводки электроосвещения, внутренней и наружной штукатурки и побелки, постройки дополнительно 2-х стеллажей.

Архивохранилище б. Консistorия. Необходимо починить и покрасить крышу, провести проводку, сделать внутреннюю и внешнюю починку, сделать новые стеллажи.

В противопожарном отношении обеспечен Архив плохо: нет ни у одного архивохранилища водопровода, громоотвода, огнетушителя. Милицейской охраны не

установлено из-за отсутствия средств. Охраняются только сторожевой охраной. Ввиду крайне низкой зарплаты (100 руб.) нет возможности укомплектовать штат охраны».

4 лютого 1939 р. директор архіву В. О. Вострикова звертається з доповідною запискою до Чернігівського обласного виконавчого комітету (копія обкому КП(б)У і облфінвідділу) з проханням надати архіву приміщення, оскільки існуючі темні, холодні і заражені грибок. Через місяць, 3 березня, комісія обстежує умови зберігання архівних документів, зокрема, в будинку Мазепи. І те, що ми дізнаємося з цього акта не піддається ніякій логіці [17]:

«Акт

1939 года, марта 3-го дня

Мы нижеподписавшиеся комиссия в составе: Представитель от Черниговского Облсполкома по приему и передаче помещений архивов в ведение НКВД т. Ананьев Е. И., Представитель от Областного Архивного Управления т. Гордиенко, директор Облстархива Вострикова и зам. директора Облстархива т. Федько и представитель Черниговского Горторга — техрук засолпункта Левин Ю. М. составили настоящий акт в следующем:

Осмотрев подвальное помещение б. Дома Мазепы, занятое под склад Черниговским Горторгом для соленых овощей и порожней тары, помещение находится в антисанитарном состоянии, стены вогкие, покрыты плесенью, пол влажный вследствие разлитого на нем рассола из бочек, вентиляция не работает, вследствие чего вся сырость впитывается в стены помещения, через отдушины проходит сырость в архивное помещение, где хранятся ценные исторические архивные материалы, имеющие государственное значение. В материалах архивных завелась сырость, грибок, появились грызуны, крысы, уничтожающие повально архивный материал.

Комиссия считает, что дальнейшее пребывание в подвальном помещении склада какого-то ни было недопустимым, так как это разводит сырость, грызунов, что приводит к гибели ценные государственные архивные документы...

Комиссия

подписи»

РНК УРСР постановою від 7.VII.1939 р. за № 26210 зобов'язала Чернігівський облвиконком передати архіву споруду кол. Троїцького монастиря, яка на той час була зайнята під склад «Заготзерно».

На предмет розташування у Троїцькому соборі архіву знову було обстежено Катерининську церкву як архівосховище, і в акті знову було відмічено, що всі 5 ярусів стелажів уцент заповнені архівними документами, незважаючи на те, що ці стелажі, а також вся підлога церкви, всі дерев'яні перекриття і внутрішні частини споруди вражені домовим грибок, який прогресує в своєму розвитку. Комісія зробила висновки, що терміново необхідно зробити протигрибковий ремонт зі зміною підлоги і дерев'яних конструкцій зі спаленням всієї враженої грибок деревини. У гіршому випадку, якщо це не зробити, то може бути катастрофа: враз всі дерев'яні конструкції можуть завалитися [18].

А в своїй доповідній записці вже Верховній Раді УРСР і ЦК ВКП(б) В. О. Вострикова відмічає, що місцева влада не надає приміщення під архів, і описує, що у вересні 1938 року «произошел обвал перекрытия, в результате которого одна из работниц — Ефимовская 2 месяца пролежала в больнице, поламав ногу. На этих днях другая работница — Стародубец провалилась с 5 этажа на 4-й и в тяжелом положении с пораженной грудной клеткой была отправлена в больницу. Случаи увечья не исключены и в дальнейшем...» [19]. І хоча є постанова про звільнення собору, «Заготзерно» відмовляється звільнити собор.

Обстежено було і Троїцький собор для розташування в ньому архіву. Акт обстеження надзвичайно цікавий, оскільки до обстеження був залучений Іполіт Моргилевський – відомий історик архітектури, дослідник і знавець, у тому числі і чернігівських пам'яток архітектури, мистецтвознавець, професор.

«Акт

1939 года мая 16 дня

г. Чернигов

По поручению Совнаркома УССР комиссия в составе представителя Управления по делам искусств при СНК УССР т. Кармелюк Ю. К., представителя Наркомпроса УССР т. Левенко А. И., представителя Архивного отдела НКВД УССР т. Гудзенко П. П. с участием специалиста-эксперта профессора архитектуры тов. Моргилевского И. В. осмотрели помещение б. Троицкого монастыря в г. Чернигове на предмет использования его под Архив.

При обследовании установлено: помещение, имеющее очень значительный объем, сухое, светлое и устойчивое, представляет собою высокой степени подходящее для расположения в нем архивных материалов на стеллажах построенных, как в середине самого собора, так и в боковых двух и трех этажных частях.

Объем помещения настолько велик, что даже по предварительным подсчетам в нем может разместиться если не весь, то подавляющая часть архивного материала Областного Исторического Архива. Такая концентрация архивного материала будет весьма выгодна и удобна для научной разработки архивных материалов.

В отношении устойчивости и прочности здание не внушает никаких опасений. Нынешнее использование этого здания, как склад «Заготзерна» крайне нерационально, т. к. используется лишь ничтожная часть его объема. Здание настолько отравлено вредителями зерна, что каждый год приходится заново срывать все полы для борьбы с вредителем, что однако своей цели не достигает.

Здание построено в конце XVII века архитектором Зерникау в стиле провинциального классицизма и представляет собою сооружение светлое, сухое, с громадным запасом прочности. При размещении в нем архива оно таким образом значительно выиграет в сохранности. Немногочисленные, много раз реставрированные небольшие остатки живописи, не представляют особого интереса и при размещении в нем архивного материала эта живопись не будет разрушена.

Здание собора, как представляющее собой интересный памятник архитектуры не должно ни в какой мере изменяться, должно остаться заповедником, каковым оно сейчас является и Архивное Управление обязано поддерживать сохранность этого помещения.

Дирекции заповедника предоставить право осуществлять надзор за сохранностью этого помещения.

Комиссия

подписи».

На лист директора архіву В. О. Вострикової та акт обстеження Рада Народних Комісарів УРСР, відповідно до висновку комісії, дозволила використати згадане приміщення (Троїцький собор) під архівосховище Чернігівському облістархіву на договірних засадах з НКО освіти УРСР з тим, щоб з боку облістарху забезпечити збереження всього приміщення монастиря як історико-художнього заповідника.

А В. О. Востриковій навіть була видана довіреність:

«Доверенность

Предъявителю сего Директору Черниговского Областного Исторического Архива т. Востриковой Варваре Алексеевне доверяется составить договор с Народным Комиссариатом Просвещения УССР на предмет использования помещения б. Троицкого монастыря в Чернигове под архивохранилище Черниговского Областного Исторического Архива, согласно решения СНК УССР от 7.07.1939 г. № 262101

Начальник ГАУ НКВД УССР
Зав. отделом центр. и местных
архивных учреждений

Бражник
Гудзенко».

Але, як далі доповідала директор архіву В. О. Вострикова, постанова РНК не виконувалася, оскільки місцева влада не надавала відповідного приміщення «Загот-

зерну». Не допомогло навіть звернення і до Бюджетної комісії Верховної Ради УРСР голови облвиконкому т. Костюченка, в якому він також описав катастрофічний стан архівосховищ і просив Бюджетну комісію виділити 264 000 руб. для ремонту споруди, оскільки облвиконком таких коштів на той час не мав [20].

Але це звернення нічого не дало, і тоді начальник УНКВД по Чернігівській області капітан Дмитрієв пише доповідну записку Президії Чернігівського виконавчого комітету. Ця доповідна красномовно свідчить про чиновницьку волокиту і безвихідний стан архіву в отриманні приміщення на той час. Читаючи цей документ, складається враження, що керівництво архіву билось об глуху стіну як непорозуміння, так і шкідництва з боку місцевої влади [21]:

«Черниговский Облистархив находится в неудовлетворительном состоянии. Архивный материал размещен в 6 отдельных помещениях, темных, сырых, зараженных грибком.

Вопрос о предоставлении для этой цели помещения ставился на протяжении 1938 и начала 1939 г. Но до сих пор положительно не разрешен.

Указанным вопросом занималось Бюро Черниговского Обкома КП(б)У 9/ХІІ—38 г., которое поручило Облисполкому в 10-дневный срок предоставить Облистарху дополнительное помещение. 21/ХІІ-38 г. Председатель Черниговского Облисполкома т. Костюченко и секретарь Черниговского Обкома КП(б)У т. Федоров ставили вопрос перед ЦК КП(б)У и Совнаркомом УССР. 26/ХІІ — 38 г. зам. председателя Совнаркома УССР т. Жила обязал Черниговский Облисполком предоставить помещение Облистарху.

1/VI-39 г. Председатель Черниговского Облисполкома т. Костюченко писал в Бюджетную Комиссию Верховного Совета УССР об отпуске средств. 17/І — 39 г. Президиум выделил Комиссию для обследования состояния архива. Она нашла состояние архива тяжелым, признала о необходимости немедленной помощи архиву помещением. Президиум Исполкома вынес решение о передаче бывшего здания Троицкого монастыря Облистарху, просил санкции Совнаркома об утверждении передачи. 7/VII — 39 г. Совнарком санкционировал передачу Троицкого монастыря Облархиву при условии предоставления равноценного здания «Заготзерно».

Т. к. в условиях Чернигова равноценного здания, подходящего для архивохранилища нет, а также нет здания и под склад «Заготзерно», возникает необходимость строительства нового здания под склад «Заготзерно». Стоимость строительства здания под архивохранилище стоит ориентировочно 5 млн. руб. Склад под «Заготзерно» такой же емкости стоит ориентировочно 40 тыс. руб. Поэтому, чтобы спасти ценные архивные материалы, ходатайствую перед Президиумом Черниговского Облисполкома об изыскании средств 40-50 тыс. руб. на строительство склада Заготзерно.

Нач. УНКВД по Черн. области,
капитан госбезопасности

Дмитриев».

На ці неодноразові звернення про брак приміщень для архіву 9 лютого 1940 року Рада Народних Комісарів України видає постанову [22]:

«Постанова №156
Ради Народних Комісарів УРСР
9 лютого 1940 р.
м. Київ

«Про затвердження постанови виконавчого комітету
Чернігівської обласної Ради депутатів трудящих від 10 жовтня
1939 р. № 2769 «Про використання приміщення кол. Спасо-
Преображенської церкви під обласний історичний архів».

РНК УРСР постановляє:

Затвердити постанову виконкому Чернігівської Обласної Ради депутатів трудящих від 10 жовтня 1939 р. № 2769 «Про використання приміщення кол. Спасо-Преображенської церкви під обласний історичний архів».

Зобов'язати виконавчий комітет Чернігівської Обласної Ради депутатів трудящих провести відповідний ремонт приміщення згаданої церкви для використання її під обласний історичний архів.

Голова РНК УРСР
Керуючий справами РНК

Л. Корнієць
О. Шинкарьов».

Але і ця постанова залишилася лише на папері, хоча архівісти все ще сподівалися на отримання додаткового приміщення: чи Спасо-Преображенського чи Троїцького соборів для архівосховища, і тому виконуючий обов'язки начальника архівного відділу в доповідній записці на ім'я помічника начальника УНКВС по Чернігівській області, лейтенанта держбезпеки т. Хилобоченка вказує необхідні кошти на ремонт [23]:

«Докладная записка
«О состоянии помещений Исторических архивов,
районных архивов и необходимых средствах на их ремонт»

...Помещение так называемое «Дом Мазепы» и б. Воздвиженская церковь сырые, темные, холодные и не отапливаются. Они требуют капитального ремонта, переоборудования стеллажей и т. п. Учитывая эти обстоятельства, Черниговскому Облестархиву необходим дополнительный отпуск средств на 1940 год:

На оборудование вновь полученного помещения и перевозку архматериала — 200 000 руб.

На капитальный ремонт означенных зданий — 50 000 руб.»

Але і ці сподівання виявилися марними: кошти, звісно, не були виділені. У черговій доповідній записці Голові виконкому обласної ради депутатів трудящих від 7 березня 1940 року директор обласного архіву Варвара Вострикова просить матеріали на ремонт хоча б існуючих архівосховищ [24]:

«Докладная записка

Для проведения ремонта исторического памятника Всеукраинского значения так называемого «Дома Мазепы» и реставрации развалившихся колонн этого здания нам необходимо цементу 800 кг и извести 2 тонны.

Вопрос о ремонте этого здания, которое мы используем для хранения архивных материалов, ставится уже на протяжении 2-х лет, но из-за отсутствия вышеуказанных материалов и до сих пор он не проведен. Облплан систематически отказывает нам в отпуске стройматериалов.

Прошу Ваших указаний Облплану о выдаче нам необходимых материалов, т. к. вопрос о ремонте этого здания несколько раз поднимался в печати, а также представителями Всеукраинского комитета по делам искусств при СНК УССР».

Але і на цю доповідну архівісти позитивної відповіді не отримали, ремонту, звісно, не було проведено.

У доповідних записках мова йшла не тільки про будинок Мазепи, але і про інші архівосховища. Про них я торкалася побічно, оскільки тема стосується будинку полкової канцелярії, тому наведені документи більшою мірою стосуються цієї споруди. В інших сховищах становище було або таким же, або ще гіршим.

У котрий раз обстежувалися всі архівосховища і все без результату, хоча і була постанова СНК УРСР про передачу Чернігівському облестархиву споруди Спасо-Преображенського собору, а також Троїцького. Але собор теж потребував великого капітального ремонту, приблизно на 250 000 руб. А оскільки на той момент споруда не була передана Облестархиву, відповідно коштів на ремонт і обладнання не було відпущено [25].

Так пройшов черговий 1940-й рік. У лютому 1941 року директор архіву В. Вострикова і її безпосередній керівник — начальник архівного відділу УНКВС Гордієнко знову звертаються до влади з проханням надати приміщення для архіву — на цей

раз до I секретаря Чернігівського обкому КП(б)У, депутата Верховної Ради УРСР т. Федорова з доповідною запискою, текст якої вельми цікавий [26]:

«Докладная записка

На протяжении ряда лет Черниговский областной государственный архив НКВД неоднократно ставил вопрос перед советскими и партийными органами о катастрофическом состоянии помещений, занимаемых архивом.

Так, в основных помещениях архивов, где сосредоточено около 1 млн. дел, стеллажное оборудование сильно заражено домовым грибком, угрожает обвалом и, следовательно, гибелью архивных материалов. В других помещениях архива также имеется грибок, сырость, плесень, холод и темнота. Все это приводит архивные материалы в совершенную негодность.

Недопустимы также условия хранения и работы в секретном отделе архива, где хранятся секретные материалы, имеющие большое политическое, оперативно-чекистское значение.

Согласно приказа Наркома Внутренних Дел СССР т. Берия архив должен принять архивные материалы районных архивов по 1930 год включительно и секретные материалы действующих учреждений по 1935 год включительно.

Из этого следует, что архив терпит острую нужду не только в замене непригодных зданий, но и в дополнительном помещении, в котором можно было бы хранить материалы, указанные в приказе Наркома НКВД СССР.

Далее Нарком обороны своим приказом обязал все областные архивы принять материалы всех военных частей, которые находятся на территории области.

Обращаем Ваше внимание на то, что приказ Наркома Обороны не выполняется, т. к. для приема военных архивных материалов у нас также нет помещений.

Между тем, до сегодняшнего дня помещение не представлено. Известно, например, что СНК УССР своим постановлением от 7/ VII — 1939 г. за № 262101 обязал Черниговский облисполком предоставить архиву здание б. Троицкой церкви. Но это постановление Черниговский облисполком не выполнил.

В декабре 1940 г. Черниговский горисполком также вынес решение о передаче архиву вышеуказанного помещения. Но и это решение осталось только решением.

В конце января 1941 г. нами подана докладная записка Черниговскому Облисполкому с просьбой принять меры к его выполнению. Но он только обещал.

Просим Вас, тов. Федоров, как депутата Верховного Совета УССР и руководителя большевиков Черниговщины положить конец этой волоките и дать указание о срочном предоставлении архиву здания б. Троицкой церкви под военный и секретный отделы архива».

І поки йшло листування між чиновниками, «Заготзерно» залишило приміщення Троїцького собору. Натомість його зразу ж самовільно захопив Военторг, влаштувавши свою базу. І знову піднялася нова хвиля скарг до місцевих органів влади, яка закінчилася постановою виконкому облради [27]:

«Постановление № 415

Исполнительного комитета Черниговского Областного Совета
депутатов трудящихся

от 17 февраля 1941 года

Исполком постановляет:

2. Обязать Военторг не позже 25 февраля 1941 г. освободить занимаемое им помещение б. Троицкой церкви и передать его Облистархиву.

Предложить Истархиву принять освободившееся помещение и приступить к оборудованию и концентрации архивных материалов.

Председатель Исполкома Облсовета

С. Костюченко».

Але, як кажуть у народі, не так сталося, як гадалося. Начальник архівного відділу

УНКВС Гордієнко знову звертається до т. Костюченка — голови виконкому облради зі скаргою, що Воєнторг не звертає уваги на постанову і категорично відмовляється звільнити приміщення Троїцького собору, мотивуючи тим, що йому не надали відповідного приміщення для його бази, і просить втрутитися знову. Виконком облради звертається до директора чернігівського відділення Воєнторгу з вимогою термінового звільнення Троїцького собору, бо в гіршому випадку, собор буде переданий облархіву в адміністративному порядку.

Але і цей лист був проігнорований Воєнторгом.

27 травня 1941 року голова виконкому міськради звертається з доповідною запискою до голови виконкому облради т. Костюченка, засвідчуючи, що з 1938 р. архів постійно звертався з проханням про додаткові приміщення для архівосховищ. Проводилися і неодноразові обстеження приміщень архіву технічними комісіями, висновки яких зводилися неодмінно до описів їх жахливого стану. На основі цих висновків було видано кілька постанов. 7 січня і 7 липня 1939 р. облрада передавала архіву приміщення б. Троїцької церкви і навіть Спасо-Преображенського собору. Ці постанови затверджувалися РНК УРСР. Але все марно — архів не отримав приміщення.

15 березня 1940 р. облрада знову попередила Воєнторг. Але пройшло 2 місяці, а постанова не була виконана.

Дирекція архіву, врешті-решт, змушена була звернутися до редакції газети «Советская Украина». І 23 травня в цій газеті під заголовком «Решения, которые не выполняются» була надрукована стаття про стан чернігівського архіву. Після публікації голова виконкому міської ради т. Брон просить укотре втрутитися і надати приміщення для архіву. До його доповідної були прикладені неймовірно цікаві довідки про архівосховища [28]:

«Справка

Здание б. Екатерининской церкви (Чернигов, ул. Шевченка, 14) Черниговский областной государственный архив занимает с 1932 года. За этот период времени капитального ремонта указанного помещения не проводилось.

Правда, в 1936 г. бывшим директором архива Кобцем был начат ремонт крыши и побелке стен указанного здания, но председатель Горсовета враг народа Сибиряк мотивируя тем, что это церковь категорически запретил производить ремонт и он был приостановлен.

За последние годы, как внутреннего, так и внешнего ремонта не проводилось из-за отсутствия средств, о котором с 1938 г. дирекция архива ежегодно ставила вопрос перед Облсполкомом и СНК, но средств нам не отпускали.

В настоящее время здание б. Екатерининской церкви как исторический памятник находится не в удовлетворительном состоянии. Крыша этого здания не красилась в течение нескольких десятков лет, наружная штукатурка стен во многих местах сильно повреждена, стекла в окнах выбиты и рамы забиты досками и фанерой. Наружный вид здания весьма невзрачный.

Внутри помещения имеется домовый грибок, который сильно повредил деревянный пол и стеллажное оборудование, вследствие чего есть угроза обвала 5-этажной системы стеллажей.

Об этом поставлены в известность как Горсовет, так и Облсовет, которые со своей стороны не приняли действенных мер для ремонта указанного здания.

29/V — 41 г.

Директор архива

Вострикова».

«Справка

Здание б. Канцелярии полковника Лизогуба (Черниговский городской вал) Черниговский областной государственный архив занимает с 1920 г. За этот период систематически проводился ремонт и покраска крыши. Кроме того, в 1939 г. был проведен капитальный ремонт чердачного перекрытия (замена подгнивших балок, стоек и т. п.). Что касается наружного ремонта стен, то последний не проводился, за исключением побелки стен, которая была сделана в 1936 г. Начиная с 1938 г. Облархив

ставил вопрос перед Облпланом об отпуске цемента для реставрации и восстановления развалившихся колонн указанного здания, но Облплан систематически отказывал в отпуске последнего.

Производить ремонт без цемента не представляется возможным. В этом году нами также подана заявка об отпуске цемента Облплану, которого мы до сих пор не получили.

В настоящее время наружные стены этого здания во многих местах сильно повреждены, колонны развалились и здание требует неотложного ремонта.

Директор Облгосархива

Вострикова».

Проте всі «територіальні» та інші проблеми архіву, що не розв'язувалися роками і десятиліттями, wraz «вирішила» війна. Прямим влученням бомб 23 серпня 1941 року були повністю знищені чотири із шести архівосховищ чернігівського архіву разом з унікальними документами XVII-XX ст., найбагатшою бібліотекою науково-історичного значення, яка нараховувала 102 тис. томів книг, реставраційною майстернею, довідковим апаратом і обладнанням.

З 9 вересня 1941 р. місто було окуповане німецько-нацистськими військами, які почали створювати свої органи влади, і вже 19 листопада 1941 р. відділом освіти міської управи було створене архівне бюро, завданням якого стала охорона архівів, що уцілили під час бомбардування міста, а збереглися лише два — в будинку полкової канцелярії і в будинку консисторії в Єлецькому монастирі. Правда, частину фондів, а саме архівні матеріали 121 фонду Чернігівського облдержархіву встигли евакуювати до м. Ульяновська, і ці архівні матеріали супроводжувала і оберігала в евакуації саме Варвара Вострикова.

Після звільнення міста завідувачем архівним бюро були передані ключі від архівосховищ керівнику облдержархіву — В. Востриковій, яка щойно повернулася з евакуації, і облдержархів відновив свою діяльність.

Основним завданням цього періоду стало збирання документів Другої світової війни, концентрація рукописних, друкованих видань і фотодокументів. І знову, як і в довоєнні часи, постало питання пошуків приміщень і закріплення їх за архівами. І при тому, що місто було вщент зруйноване, на радість архівістам виходить постанова за № 1087 виконкому Чернігівської обласної ради депутатів трудящих «Про впорядкування архівного господарства в області та розміщення обласного державного архіву» [29], яка зобов'язує виконком Чернігівської міської ради закріпити за Управлінням НКВС по Чернігівській області на відбудову в 1944 р. напівзруйнованого будинку кол. Губернського правління по вулиці Фрунзе (вал) для розміщення там обласного державного архіву. Постанова також передбачала виділення 1 500 тис. крб на відновлення споруди в термін до 1 січня 1945 р. — термін, з огляду на здоровий глузд, — не реальний.

І дійсно, відновлення будинку кол. Губернського правління — Будинку архієпископа — пам'ятки архітектури XVIII ст. розтягнулося на 10 років. А поки архівні фонди залишалися у споруді консисторії і у будинку полкової канцелярії, який під час війни зовсім не постраждав, про що було відмічено в акті обстеження пам'яток архітектури міста, які знаходилися на державному обліку [30]. Це обстеження пам'яток було проведено 16-17 липня 1945 року комісією Комітету у справах архітектури при РНК СРСР у складі: начальника головного управління по охороні і реставрації пам'яток архітектури архітектора М. І. Рзяніна, члена-кореспондента Академії архітектури СРСР, професора Д. П. Сухова, начальника відділу реставрації головного управління архітектора П. Д. Барановського, начальника державної інспекції головного управління архітектора М. П. Цапенко, начальника відділу охорони пам'яток управління у справах архітектури при РНК УРСР архітектора І. О. Ігнаткіна при участі міського архітектора м. Чернігова П. Ф. Букловського Члени комісії (дуже відомі й шановані архітектори) провели обстеження всіх пам'яток міста і зафіксували їхнє пошкодження і руйнування, але про будинок полкової канцелярії записали наступне:

«...5. Дом Мазепы — памятник XVII века. Занят архивом НКВД. Находится в удовлетворительном состоянии».

Але комісія відмітила лише стан конструкцій будинку як зовнішніх, так і внутрішніх, не переймаючись станом архівного надбання, про що вже через рік, у 1946 р., пише начальник УМВС по Чернігівській області капітан Малькільє у доповідній записці начальнику Управління УМВС підполковнику Єгорову [31]:

«Докладная записка

Областной Гос. Архив УМВД по Черниговской области хранит и разрабатывает ценнейшие исторические материалы XVIII-XX вв. в количестве 700 000 ед. хр. Архив не имеет пригодного помещения для размещения своих документальных материалов. Существующие помещения Облгосархива — здание «Мазепы» и здание «Консистерия» перегружены указанными материалами и не удовлетворяют требованиям, которые предъявляются в настоящее время Государственным архивам, как научно-исследовательским учреждениям. Бывшая «Консистерия» перегружена материалами архива более чем на 100%, «дом Мазепы» совершенно непригодно для хранения документов: сырое, темное, и не обеспеченное в противопожарном отношении. Вследствие этого, значительное количество исторических ценных материалов XVIII в. подвергаются разрушению и порче. Кроме того, к концу текущего года в архив начнут поступать в большом количестве материалы Великой Отечественной войны из районов Черниговской области»...

І далі він наголошує на терміновості відновлення Будинку архієпископа.

Але ситуація прояснюється лише на 1953–початок 1954 р.

9 січня 1953 р. облвиконкомом за № 32 приймається рішення про переміщення архівних матеріалів із будинку Мазепи в нову будівлю облдержархіву — Будинок архієпископа — пам'ятку архітектури XVIII ст. «в связи с необходимостью сконцентрировать все документальные материалы Облгосархива в новом здании по ул. Фрунзе, 12» [32]. Але Державна комісія прийняла цю нову будівлю архіву лише на кінець 1953 року — 29 грудня. Акт приймання будівлі був затверджений рішенням виконкому облради за № 1897. В ньому також відзначено, що Будинок архієпископа відновлений повністю і це відновлення коштувало 1 093 551 руб. з коштів Архівного Управління МВС УРСР. Крім того, на спеціальне стелажне обладнання витрачено 37 440 руб.

Таким чином, у відновленій пам'ятці були сконцентровані всі врятовані документальні матеріали Чернігівського обласного архіву (більше 650 тис. одиниць зберігання), які раніше знаходилися в будівлі к. «Консистерия» і в к. «Будинку Лизогуба» на валу. А будинок Лизогуба був переданий під військово-морський клуб ДОСААФ.

Так закінчилася багатостраждальна історія унікального документального фонду чернігівських архівів — нині Державного архіву Чернігівської області.

1. ДАЧО, Ф Р-593, оп. 1, спр. 55, 23 арк., арк. 15.
2. ДАЧО, Ф Р-593, оп. 1, спр. 55, 23 арк., арк. 17.
3. ДАЧО, Ф Р-593, оп. 1, спр. 54, 36 арк., арк. 12, 22.
4. ДАЧО, Ф Р-792, оп. 2, спр. 366, арк. 22-33.
5. ДАЧО, Ф Р-2751, оп. 1, спр. 79, арк. 5.
6. ДАЧО, Ф Р-647, оп. 3, спр. 34, арк. 29-33, 40.
7. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 22, 57 арк., арк. 2.
8. ДАЧО, Ф Р-647, оп. 3, спр. 34, арк. 40.
9. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 2, 138 арк., арк. 103.
10. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 2, 138 арк., арк. 108; спр. 22, 57 арк., арк. 3.
11. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 47, арк. 64, 72.
12. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 46, арк. 35, 84.
13. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 63, арк. 5.
14. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 63, арк. 11.
15. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 74, арк. 36-37.
16. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 87, арк. 1, 5, 10, 15.
17. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 135, арк. 4.

18. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 135, арк. 7.
19. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 135, арк. 9, 22-23.
20. ДАЧО, Ф Р-647, оп. 5, спр. 58, арк. 75.
21. ДАЧО, Ф Р-647, оп. 5, спр. 58, арк. 113.
22. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 144, арк. 3.
23. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 145, арк. 3-4.
24. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 146, арк. 5, арк. 9.
25. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 137, арк. 133.
26. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 154, арк. 1-5.
27. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 154, арк. 6.
28. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 154, арк. 14-16.
29. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 403, арк. 6.
30. ДАЧО, Ф Р-1046, оп. 1, спр. 11, 14 С., арк. 4.
31. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 214, 414 С., арк. 27.
32. ДАЧО, Ф Р-651, оп. 1, спр. 214, арк. 254.

Алла ДОЦЕНКО

**Здание полковой канцелярии
в первой половине XX в.,
или страсти по черниговскому архиву.**

В данной статье на основе архивных документов прослеживается история и состояние здания полковой канцелярии — памятника гражданской архитектуры XVII века — в первой половине XX века, а точнее с 1917 г. по 1953 г., когда архив, который в нем находился более полутора столетия, был перевезен в восстановленный после войны Дом архиепископа — памятник архитектуры XVIII в. На документальных материалах прослеживается многострадальная судьба черниговских архивов и помещений архивохранилищ, циничное отношение власти большевиков к наибольшему нашему национальному достоянию, потеря огромного количества архивных материалов, борьба за, хоть незначительные, приемлемые условия их хранения, воистину гражданский подвиг руководителей, научных и технических работников архивов в борьбе за их сохранение.

Ключевые слова: Дом полковой канцелярии, Дом архиепископа, архив Губернского правления, архивохранилище.

Alla Dotsenko
(Chernigiv)

**The House of the Regimental Chancellery in the first half of the XXth century or
passions for the Chernigiv archives**

This article on the basis of archival documents elucidates the history and state of the House of the Regimental Chancellery — the monument of civil architecture of the XVIIth century in the first half of the XXth century, namely from 1917 till 1953, when the archives that were within it for a century and a half was transferred to the newly restored Archbishop's House — the architectural monuments of the XIXth century. On the documentary materials is tracked the long-suffering fate of the Chernihiv archives and archival premises, the cynical attitude of the bolshevik authorities to our greatest national heritage, the loss of a huge amount of archival materials, the struggle for, albeit insignificant acceptable conditions for their storage, indeed a civil feat of executives, scientific and technical staffs of the archives in the struggle for their preservation.

Key words: The House of the Regimental Chancellery, Archbishop's House, archives of the provincial government, archive storage.